

(7750). – 7 марта. – С. 1; Указ Президії Верховної Ради СРСР // За комуністичні кадри. – 1939. – № 9 – 10 (9 березня). – С. 1.

30. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО). – Ф. 1 – Оп. 6. – Спр. 508. – Арк. 91 – 92.

31. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6230. – Арк. 1 – 2.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Казьмирчук Марія Григорівна – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: історія України, соціальна, економічна та гендерна історія, історія повсякденності, кінофотофонодокументознавство, джерелознавство, шевченкознавство, декабристознавство.

УДК 930.1:303.446.4

ПОГЛЯДИ О. ЛОТОЦЬКОГО НА ДОЛЮ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПІСЛЯ 1917 РОКУ

Галина МИХАЙЛЕНКО (Херсон)

Стаття присвячена реконструкції одного з аспектів інтелектуальної біографії О. Лотоцького – поглядам історика на долю українських земель після 1917 року. Зроблено аналіз завдань, що визначав науковець для українського та російського народів у революційні роки, відносин еміграційних кіл з більшовиками та його прогнозування щодо подальшої долі СРСР.

Ключові слова: Інтелектуальна біографія, О. Лотоцький, українські землі, еміграція.

Статья посвящена реконструкции одного из аспектов интеллектуальной биографии А. Лотоцкого – взглядам историка на судьбу украинских земель после 1917 г. Представлено анализ заданий, которые определял ученый для украинского и российского народов в революционные годы, отношений эмиграционных кругов с большевиками и его прогнозы относительно дальнейшей судьбы СРСР.

Ключевые слова: Интеллектуальная биография, А. Лотоцкий, украинские земли, эмиграция.

This Paper is devoted to the reconstruction of one of O. Lototskiy's aspects of intellectual biography, which looks at the historian's view of Ukrainian lands after 1917. Presented in the analysis are tasks that determined the fate of scientists in the revolutionary years, the immigration community relations with the Bolsheviks and their prediction on the future of the USSR.

Key words: Intellectual biography, O. Lototskiy, Ukrainian lands, immigration.

Інтелектуальне становлення особистості відбувається значною мірою під впливом обставин, що складаються навколо неї за життя. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. багато талановитих людей отримали можливість

розкрити різні вектори свого творчого потенціалу. Якщо аналізувати інтелектуальну біографію О. Лотоцького (1870–1939 рр.), то можемо відзначити цю різноплановість у формуванні діяча як інтелектуала-гуманітарія.

Постать О. Лотоцького як активного громадського, політичного діяча, історика церкви останні два десятиліття доволі активно розглядалася науковцями. Ґрунтовні дослідження, присвячені науковцю, провели В. І. Ульяновський, В. П. Швидкий, О. О. Дудко, Г. М. Михайленко. У нарисах, присвячених політичним змаганням на теренах України в 1917–1920 рр., українській еміграції 1920–1930-х рр., автори постійно зверталися до діяльності О. Лотоцького, також аналізувалися його погляди як історика-церкви. Проте, багато аспектів інтелектуальної біографії дослідника залишалися в тіні основних занять вченого, які характеризувалися сучасними біографами. Зокрема, це стосується і поглядів О. Лотоцького на долю українських земель після 1917 року. Саме ця складова наукової спадщини історика і є предметом дослідження в цій розвідці.

Емігрантське життя внесло свої корективи не лише у сферу наукових студій О. Лотоцького, перетворивши їх на провідний напрямок життєвої діяльності діяча протягом останніх двох десятиліть його життя. Нові умови визначили й нові теми, які висвітлював дослідник у своїх публіцистичних матеріалах. У петербурзький період це були, насамперед: перебування українських земель у складі Російської імперії; умови розвитку освіти, культури; становище української громади за межами українських земель, зокрема, у Петербурзі. Емігрантське життя диктувало нові питання, хоча багато в чому вони переґукувалися з тематикою, що цікавила науковця протягом попередніх років: становище українських земель, проте тепер уже у складі СРСР; особливості розвитку української культури, освіти, але поза межами України, в емігрантському колі; проблеми українства, однак, ує на теренах країн Європи. Політична діяльність протягом 1917–1920 рр. значною мірою змінила, навіть радикалізувала погляди О. Лотоцького як на становище Української церкви, так і на політичну долю українських земель. Раніше надії на поліпшення долі українського народу він, як і багато інших українців, покладав на російську революцію, російські демократичні сили, але поступово прийшов до переконання в необхідності незалежного політичного розвитку України. Одночасно з доведенням історичних основ автокефалії Української православної церкви ним активно пропагувалася ідея української державної незалежності. Науковець доводив, що український народ має глибокі історичні коріння власної держави, уважаючи, що серед народів Східної Європи зародження державного життя найраніше відбулося саме на території України, коли виникла держава Київська Русь. Здобуття державності чехами, поляками, фінами, що тривалий час її не мали, виникнення державних утворень народів, які не претендували раніше на такий політичний статус (естонці, латвійці), пробудження прагнення до

відродження державної незалежності серед європейських народів, що вже майже втратили свої національні особливості – усі ці факти, на думку О. Лотоцького, доводили, що Україна мала всі можливості претендувати на власну державність на початку ХХ ст. Прагнення українського народу до цього ніколи не зникало, українці постійно підтверджували його, незважаючи на несприятливі історичні умови, що склалися навколо українських земель [1, с. 4 - 7]. Факт проголошення державної незалежності України в ході національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. сприймався вченим не просто як чергова історична подія, а як свідчення того, що ідея державної незалежності для українців завжди зберігалася в глибині душі, адже саме вона, ідея незалежності, розглядалася дослідником як зміст життя кожної нації, основа добробуту, матеріального та духовного розвитку [2, с. 11].

Звичайно, роздуми над історичною долею та майбутнім українських земель повертали О. Лотоцького до оцінки відносин у політичній площині між російським та українським народами й приводили до висвітлення його поглядів на державне новоутворення – СРСР. Ще на початку ХХ ст. діяч уважав, що час перебування наших земель у складі Російської держави – це період їхнього занепаду й ослаблення як у політичному, так і в культурному планах. Зважаючи на вир політичних та особистих подій у житті науковця, не дивно, що в 1920-х рр. це переконання тільки посилилось і виливалося в характеристики на кшталт “пропачий час” України, в яких він погоджується з висловами М. Драгоманова [3, с. 5]. Повне розчарування в російській політиці щодо України, зневіра в можливість спільного існування в рамках єдиної держави українського та російського народів призводять до виникнення припущення у вченого, що коли вже нашому народу судилося попередні два століття перебувати в складі іншої держави, то краще б це була Османська імперія. У такому разі на початок ХХ ст. наші землі були б незалежними державами як Болгарія, Греція [4, с. 14].

Виникнення замість Російської імперії Радянського союзу не призвело до зміни поглядів щодо можливості спокійного співіснування росіян та українців. Перешкодою “добросусідському порозумінню” між народами О. Лотоцький уважав існування двох різних світів, двох світоглядів – українського і російського. Прагнення одного до незалежності й небажання іншого визнавати це право створюють, за переконанням науковця, перепони на шляху до взаєморозуміння. Вихід у цій ситуації вчений убачав у тому, щоб дати один одному можливість жити самостійно, поки не зникне через покоління це протистояння політичних орієнтирів. Це переконання в наявності різного світобачення між представниками українських та російських політичних кіл зберігалось в О. Лотоцького і в умовах емігрантського життя, зокрема, завдяки виступам російських емігрантів проти українських політичних прагнень та лідерів українського національного руху, наприклад, проти С. Петлюри [5, с. 8]. Навіть у революційних подіях 1917 р. для двох народів визначалися різні завдання: для росіян – суто політичні та

соціальні, для українців – національно-державні. Саме з цього розходження в головних цілях боротьби виводив О. Лотоцький головні причини розбіжностей між революційними силами обох народів [6, с. 33].

Учений убачав суттєву різницю й між українською та російською еміграцією. Вона проявлялася навіть у тому, що саме змусило колишніх мешканців Російської імперії переїхати за межі батьківщини: для українців – це боротьба за власну державність, а для росіян – внутрішні протиріччя, громадянська війна. О. Лотоцький був непорушний у своїх переконаннях, що представники російських емігрантських кіл продовжували зберігати у своєму розумінні міжнаціональних відносин ідеї самодержавної політики царської Росії і політичне майбутнє українських земель розглядали лише у двох варіантах: федерація або єдина неподільна Росія. Наявність цих особливостей у ставленні до українців, сформованих протягом століть, сприймалася науковцем як найбільша перешкода на шляху до повного порозуміння, навіть в умовах емігрантського життя, між представниками російського та українського народів [7, с. 12-17].

Що ж стосується Радянського Союзу, то О. Лотоцький був переконаний, що ця “федеративна фікція” не зможе спинити рух народів до власного самовизначення. Оцінюючи більшовицьку політику щодо створення нової держави, історик визнавав, що вони вибрали єдиний можливий для цього шлях: нове поневолення завуальювалося договорами про “добровільний” федеративний зв’язок між народами, що після розпаду Російської імперії отримали шанс на створення власної держави. Проголошене в Конституції право республік на вихід із Союзу, з самого початку настільки контрастувало з реальним станом речей, що давало підстави вченому оцінювати нове державне утворення як “комедію федеративності”. О. Лотоцький уважав, що різниці “між старою, царською практикою та новою, робоче-селянською, власне не має”, спроби наявністю “факультативного” права виходу із Союзу довести добровільність створення нової держави оцінював як “дотепну правну еквілібристику” більшовицьких юристів [8, с. 3 – 9]. Визнаючи соціальну різницю між царською Росією та Радянським Союзом, О. Лотоцький наголошував на єдності їхньої національно-державної політики. Саме ця спадковість політичних традицій зумовлювала те, що незалежність України так само не була в інтересах радянської держави, як її не було в планах царського уряду [9, с. 9]. О. Лотоцький був переконаний, що СРСР – нетривале утворення й тому необхідно виявити організованість та витривалість, очікуючи нової нагоди на відновлення боротьби за власну державність [10, с. 7].

Дослідником висловлювалося припущення, що якби більшовики більшою мірою були комуністами, ніж “московським централістами”, то їхні позиції стали б значно міцнішими. Більша увага до розвитку національної культури сприяла би свідомому поверненню на рідну землю значної частини емігрантів [11, с. 13]. Натомість, йшлося здебільшого про так зване

“поворотництво” під впливом діяльності радянських спецслужб. У матеріалах сучасного українського дослідника О. Купчика, присвячених зовнішньополітичній діяльності уряду УСРР (1919–1923 рр.), відзначається, що в орбіту діяльності радянських спецслужб, що мали на меті принаймні дезорганізувати еміграцію, потрапив також і О. Лотоцький [12, с. 100 – 111]. Проте, зважаючи на його позицію стосовно ворття під владу більшовиків, можна припустити, що такі закиди спецслужб діячем навіть не розглядалися. На думку О. Лотоцького, повернення в тих умовах, що склалися на 20-ті рр. ХХ ст., було неможливе, адже причини української еміграції не тільки соціальні чи економічні, а й національно-державні. Тому він робить висновок, що повернення неможливе й визначає низку причин, що унеможлиблювали в його розумінні переїзд на рідні землі: процедура каяття, виконання низки вимог, які висунула б радянська влада, очікування репресій, відсутність роботи, умови життя ще гірші й важчі, ніж за кордоном для іноземців. Що ж стосується політичних діячів, серед яких він згадував М. Грушевського, то, на його думку, погоджуючись на повернення і співпрацю з радянською владою, вони гинуть для тієї справи, якій служили раніше, адже поступово змушені відрікатися від багатьох речей, ще й вихваляти владу, проти якої раніше боролися. Таке повернення, на його переконання, не могло бути гідним [13, с. 3 – 7].

Перебування українських земель у складі СРСР знову й знову повертало вченого до висвітлення україно-російських відносин у сфері політичного життя. Іноді О. Лотоцький удався до досить гострих і критичних матеріалів, коли йшлося про долю української державності й перешкоди, що виникали в результаті політичних прагнень Росії як царської, так і радянської. Відмічаючи, що революція 1917 р. дійсно багато чого змінила в життєвому укладі народів Російської імперії, дослідник відзначав, що незмінним залишився “московський зоологічний націоналізм”, а “московське націоналістичне шило” постійно буде виявлятися, який би режим не перебував при владі, і “краще майбутнє свого племені сполучалося з необхідною руйнацією України”. Оцінюючи тривалий шлях україно-російських відносин, учений приходив до висновку, що у важкі періоди політичні кола, що представляли північного українського сусіда, презентували досить лояльну національну політику. Проте, усі обіцянки, домовленості досить швидко забувалися, коли зникала необхідність. Подібні паралелі вчений проводив між політикою Олексія Михайловича в ХVІІ ст. й російських революційних кіл початку ХХ ст. Після революційно-політичної боротьби 1917–1920 рр. головною помилкою, на думку О. Лотоцького, було сподівання на можливе порозуміння українських та російських політичних сил. А зважаючи на розвиток національно-політичного життя в радянській Україні, досягнення компромісу взагалі здавалося йому неможливим [14, с. 4 – 5]. Вихідною точкою для радянського керівництва визначалася О. Лотоцьким централізаторська політика, тоді як вислови про національне

самовизначення, федерацію вільних народів він розглядав лише як тактичний відхід від більшовицької ідеології. Зокрема, українізація 1920-х рр., що відбувалася на теренах радянської України, сприймалася досить критично вченим, не викликала позитивних вражень, адже оцінювалася саме як тимчасовий відхід від більшовицької доктрини. Для підтвердження того, що українізація – це лише зовнішня тимчасова картинка, дослідник наводив досить простий приклад: за роки українізації кількість росіян та євреїв не державній службі збільшилася до 75 %. Тож, усі більшовицькі гасла розглядалися ним як такі, що повністю суперечили самій більшовицькій ідеології, тому просто не могли бути втіленими в життя, особливо якщо йшлося про національну свободу [15, с. 12 – 18].

Ці роздуми О. Лотоцького над політичним становищем українських земель значною мірою були зумовлені тим обуренням, що викликало у нього вбивство 1926 р. Симона Петлюри. Причину замаху він убачав у створенні національної Української держави, одним з лідерів якої був С. Петлюра. Паризькі події 1926 р. змушують ученого констатувати, що більшовицька сила – це суттєва перешкода на шляху українського народу до створення власної держави. Головна причина цього вбачається О. Лотоцьким у небажанні втратити Україну як головну господарчу базу [16, с. 10 – 11].

О. Лотоцький завжди переймався долею української книги, сам виступав активним учасником боротьби за скасування обмежень щодо використання української мови в царській Росії, намагався сприяти видавництву книг українською мовою. Тому не дивно, що його відгук отримало видання своєрідного звіту про видавництво книг у СРСР на 1926 р., який спонукав дослідника проаналізувати стан видавничої справи на українських землях. За фразами про значний розмах, темпи зростання О. Лотоцький убачав не проголошене культурне піднесення та збільшення кількості читачів, а посилену популяризацію більшовицьких ідей. Серед найхарактерніших рис розвитку видавничої справи в СРСР ним визначається те, що кількість національних видань становить лише 10 % від загального тиражу, що необхідне ідейне спрямування періодичної преси досягається зміною іноді навіть цілих редакційних складів, професійний рівень яких дуже низький. Стосовно самої видавничої справи в Україні, то вчений констатував, що ймовірніше можна говорити не про українську пресу, а про пресу на українських землях, адже кількість україномовних видань надзвичайно мала, незважаючи на проголошені гасла українізації. З приводу самого звіту О. Лотоцький, з належною йому іронією, відзначав, що він складений дуже влучно, адже щодо розвитку національної видавничої справи дані подаються лише загальні, а виділити, скільки відсотків припадало на українську книгу просто неможливо. Таку політику стосовно національної книги історик вважав ще одним підтвердженням, що інтереси більшовиків – це інтереси “окупаційної влади” [17, с. 16 – 19].

Зважаючи на реалії емігрантського життя, зрозуміло, що в полі зору дослідника більшою мірою перебувало культурне, громадське життя не на території України, а в межах української громади, що опинилася не теренах Центрально-Східної Європи. Умови перебування поза межами рідної землі змушували до підтримки віри в досягнення поставлених завдань у майбутньому, до активізації культурного життя, що спонукало би до збереження власних традицій, політичної активності. Однак, життя на українських землях, що опинилися в складі СРСР, постійно привертало до себе погляди емігрантських науковців. Політичні реалії 20–30-х рр. ХХ ст. не залишили байдужим О. Лотоцького, не могли не викликати коментарів, оцінок. Негативне ставлення до політики Російської імперії стосовно українського народу трансформувалося в повне неприйняття Радянського Союзу, невизнання правомірності його існування. В умовах, коли на українських землях не було можливості для збереження традицій державності, національного розвитку, ці завдання дослідник покладав саме на українські еміграційні кола. Крім того, представники інтелектуальної еліти, на його думку, мали сприяти збільшенню обізнаності серед європейських народів щодо українських земель. Певною мірою така позиція була зумовлена відчуттям провини, адже його покоління не змогло зберегти українську державність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лотоцький О. Історичні основи нашої державної незалежності // Тризуб. – № 7. – 7 лютого. – 1926 р. – С. 3 – 7.
2. Лотоцький О. Відновлення державної незалежності України // Тризуб. – 1928. – № 110 – 111. – С. 11 – 16.
3. Лотоцький О. Історичні основи нашої державної незалежності // Тризуб. – № 7. – 7 лютого. – 1926 р. – С. 3 – 7.
4. Лотоцький О. “Пропаший час“ у національному та державному житті України // Тризуб. – 1927. – № 27. – С. 9 – 15.
5. Лотоцький О. Гніваються // Тризуб. – 1926. – 29 серпня. – № 42. – С. 8 – 13.
6. Лотоцький О. На ріках Вавилонських. Збірник статей. – Львів. – 1938. – 192 с.
7. Лотоцький О. До психології московської еміграції // Тризуб. – 1926. – № 30. – С. 11 – 19.
8. Лотоцький О. Федеративна фікція // Тризуб. – 1926. – 21 лютого. – № 19. – С. 2 – 9.
9. Лотоцький О. Справжні пружини // Тризуб. – 1927. – 13 листопада. – № 42 (100). – С. 9 – 12.
10. Лотоцький О. Коли і як? // Тризуб. – 1926. – 15 серпня. – № 40. – С. 2-7.
11. Лотоцький О. Підсумки (під новий рік) // Тризуб. – 1930. – № 214. – С. 11 – 21.
12. Купчик О. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919–1923) // Історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 100 – 111.
13. Лотоцький О. Безконечна казка (на тему поворотництва) // Тризуб. – 1926. – 5 вересня. – № 43. – С. 2 – 8.
14. Лотоцький О. На старих позиціях // Трибуна України. – 1923. – № 2-4. – С. 3 – 7.
15. Лотоцький О. Слова і діла // Тризуб. – 1926. – № 13-14. – С. 9 – 20.

16. Лотоцький О. Справжні пружини // Тризуб. – 1927. – 13 листопада. – № 42 (100). – С. 9 – 12.

17. О. Б. (псевдонім О. Лотоцького) Видавнича справа на Україні // Тризуб. – 1926. – 5 вересня. – № 43. – С. 16 – 20.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайленко Галина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всевітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: українська історіографія першої половини ХХ ст., біоісторіографія.

УДК 94(477)

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Лариса ПЕРЕВОЗНИК (Кіровоград)

Автор уточнює поняття політичний менеджмент, розкриває сутність політичного менеджменту, його види та структуру, політичну взаємодію на рівні “суб’єкт – об’єкт” політичного менеджменту та взаємодію з морально-етичними проблемами суспільства. Автор також вивчає особливості розвитку політичного менеджменту в Україні в період формування громадянського суспільства та розглядає політичний менеджмент як суттєву його ознаку.

Ключові слова: політичний менеджмент, політичний технологічний процес, види, структура, мораль, громадянське суспільство.

Автор уточняет понятие политический менеджмент, раскрывает сущность политического менеджмента, его виды и структуру, политическое взаимодействие на уровне “субъект-объект” политического менеджмента и взаимодействие с морально-этическими проблемами общества. Автор также изучает особенности политического менеджмента в Украине в период формирования гражданского общества и рассматривает политический менеджмент как его существенный признак.

Ключевые слова: политический менеджмент, политический технологический процесс, виды, структура, мораль, гражданское общество.

The author underlines the meaning of the notion of “political management”, opens the matter of political management, takes out its types and structure, political correlation on the level of “subject – object” in political management and correlation with moral-etic problems of the society.

The author also investigates the peculiars of the development of political management in Ukraine in the period of citizen society formation and analyses political management as its peculiar feature.